

Godsdiensgelykwaardigheid, -uniekheid en -verdraagsaamheid 'n Prinsipiële besinning (2)

B.J. van der Walt
Skool vir Filosofie
Potchefstroomkampus
Noordwes-Universiteit
POTCHEFSTROOM
E-pos: hannah@intekom.co.za

Abstract

Religious equality, uniqueness and tolerance. A principal reflection (2)

The previous article discussed three interrelated issues, viz. religious diversity, religious intolerance (and even violence) and the constitutional acknowledgement of religious freedom and its implications in practice. This article builds on insights gained in the previous article, but also tackles three other closely related new issues, viz. religious equality, religious uniqueness and religious tolerance. The main problems to be answered in this connection are the following: If religions are regarded as legally equal, does it also imply that every one of them can be regarded as of equal value or equally true? If Christians reject the principal equality of all religions, in what sense should Christianity be regarded as unique? What should be the ground(s) for and nature of religious tolerance in the light of the common phenomenon of religious intolerance, conflict and even violence?

Samevatting

Godsdiensgelykwaardigheid, -uniekheid en -verdraagsaamheid. 'n Prinsipiële besinning (2)

Die vorige artikel het die volgende drie onderling verbonde sake behandel: godsdiensverskeidenheid, godsdiensonverdraagsaamheid en selfs geweld, en die konstitusionele erkenning van godsdiensvryheid en die implikasies daarvan. Hierdie artikel bou voort op die reeds verworwe insigte van die vorige artikel, maar dit behandel ook drie nuwe aspekte van dieselfde

samehangende godsdiensstige problematiek, naamlik: godsdiensgelykwaardigheid, godsdiensuniekheid en godsdiensverdraagsaamheid. Die belangrikste vrae wat in dié verband beantwoord moet word is die volgende: Indien verskillende godsdiensstige as juridies gelyk beskou word, beteken dit dat hulle ook as gelykwaardig of ewe waar beskou moet word? Indien Christene die prinsipiële gelykheid van alle godsdiensstige verwerp, in watter sin kan die Christendom dan as uniek beskou word? Wat behoort die grond(e) vir en die aard van godsdiensstige verdraagsaamheid te wees in die lig van die algemene verskynsel van godsdienssonverdraagsaamheid, konflik en selfs geweld?

1. Inleiding

Uit die vorige artikel (Van der Walt, 2005) in hierdie tydskrif het dit duidelik geword dat die toenemende godsdiensverskeidenheid in een land of op een plek en die gevolglike nouer kontak tussen die verskillende godsdiensstige kan lei tot godsdiensstige onverdraagsaamheid en selfs geweld. Verder het dit ook geblyk dat konstitusionele (juridiese) godsdiensvryheid slegs gedeeltelik of selfs glad nie in die praktyk realiseer nie.

Hierdie bydrae sit die prinsipiële besinning oor godsdiensverskeidenheid voort deur aan die volgende drie moeilike probleme aandag te gee: Indien godsdiensverskeidenheid en -vryheid as feite aanvaar word, kan dit tog nie vir die Christelike geloof (of 'n ander geloof) inhou dat hulle ook gelyk-waar-dig, dit wil sê ewe waar en goed, is nie. Daar moet tog kriteria bestaan waarvolgens die verskillende godsdiensstige evalueer kan word. Indien die antwoord op die vraag of godsdiensstige maar basies op dieselfde neerkom, bevestigend is, het dit bepaalde implikasies. Indien dit ontkenend is, wat maak die Christendom dan so besonder? Waarin lê die uniekheid van die Christelike geloof? Nadat die twee vorige vrae beantwoord is, kan die kwessie van onverdraagsaamheid (waaroor die eerste artikel gehandel het) ook nader aan 'n oplossing gebring word. Die belangrike vraag is of toleransie (verdraagsaamheid) en die oortuiging oor die uniekheid van die eie geloof kan saamgaan.

2. Godsdiensgelykwaardigheid

Die vraag of alle godsdiensstige nie maar dieselfde is nie, is 'n eksistensiële-praktiese kwessie. Baie Christene – al is hulle geloof ook hoe sterk – twyfel soms oor die waarheid van hulle geloof, die Bybel of selfs die bestaan of goedheid van God. Nouer kontak met

ander godsdienste kan hierdie twyfel laat toeneem of, omgekeerd, die eie geloof versterk.

Die feit dat die konstitusies van die meeste lande vandag godsdienstvryheid waarborg, dit wil sê dat alle godsdienste as *juridies* gelyk beskou moet word, kan ook die vraag laat ontstaan of alle godsdienste nie *prinsipiëel* ook gelyk is nie.

Of alle godsdienste prinsipiëel gelyk is, is 'n moeilike teoretiese vraagstuk met baie fasette. Daarom sal aandag geskenk word aan die verskillende standpunte in hierdie verband; die oorsprong van die idee dat alle godsdienste gelyk sou wees; 'n illustrasie van 'n fabel wat hierdie standpunt goed verwoord; relativisme in die godsdienstwetenskap; godsdienstkunde as 'n Suid-Afrikaanse voorbeeld van godsdienstgelykheid; die gevolge van godsdienstrelativisme vir evangelisering; die noodsaaklikheid van dialoog tussen godsdienste; immanente kritiek op die beskouing dat alle godsdienste gelyk-waar-dig is en transendente (prinsipiële) kritiek daarop.

2.1 Verskillende standpunte

Daar is basies vyf moontlike antwoorde op die vraag of alle godsdienste gelyk is (vgl. De Vos, 1962:24 e.v.). Die mees algemene standpunt (van die meeste godsdienste) is dat die eie godsdienst die enigste ware godsdienst is. Net één van die baie godsdienste is dus waar. Die rasionaliste (van ongeveer 1600-1900 n.C.) stem nie hiermee saam nie. Hulle glo dat nie één van die godsdienste waar is nie, omdat godsdienste bloot op menslike inbeelding gegrond sou wees en omdat daar nie 'n god/gode of 'n bo-natuurlike wêreld sou bestaan nie. Die meer resente standpunt van irrasionalistiese denkers (gedurende ongeveer die laaste eeu), is dat alle godsdienste ewe waar (vir die agnostici onder hulle: ewe vals) is. 'n Volgende standpunt is dat één godsdienst meer waar as die ander is. By 'n laaste groep word die waarheidsvraag glad nie beantwoord nie.

Die eerste stelling dat net één godsdienst waar is, sal by hoofpunt (3) onder godsdienstuniekheid aan die orde kom. Die tweede stelling, naamlik dat elke godsdienst 'n blote menslike projeksie is, regverdig 'n afsonderlike ondersoek. Aangesien die derde standpunt tans die mees algemene is, word die aandag veral daarop gevestig.

Voorstanders van hierdie standpunt vra: Is alle godsdienste nie maar verskillende riviere wat in dieselfde see uitmond, verskillende

paaie na dieselfde bergtop, verskillende voertuie op pad na dieselfde bestemming (vgl. Verkuyl, 1984:21) of – die jongste beeld – verskillende soorte pynstillers vir dieselfde kopseer nie?

'n Mens se onmiddellike reaksie op so 'n beskouing is dat dit tog 'n onhoubare visie is. Waarom sal mense van godsdienstige oortuigings verander (hulle “bekeer”), as almal dieselfde is? Waarom sal verskillende godsdienste mekaar – selfs gewelddadig – bestry, as daar geen verskille tussen hulle bestaan nie? Indien alle godsdienste gelyk-waar-dig is, kan daar ook geen maatstaf bestaan om te kies tussen ware/valse, goeie/beter godsdienste nie.

Omdat die enersheid van godsdienste vandag egter 'n algemene geloof met ingrypende gevolge is, moet dit bespreek word. Die visie van godsdiens-enersheid bepaal byvoorbeeld hoe godsdiens vandag (ook op skole) bestudeer word. Dit het ook verreikende gevolge vir evangelisering en die gesprek tussen die godsdienste. Voordat op die gevolge gelet word, moet die vraag egter eers beantwoord word waar hierdie beskouing vandaan kom.

2.2 Historisme, die vader van godsdiensrelativisme

Volgens Klapwijk (1970a en 1970b) is die hedendaagse relativisme, wat sowel die denke as die daaglikse lewenspraktyk bepaal, gewortel in die historisme, wat alreeds vanaf die Renaissance die Westerse wêreld beïnvloed. Soos die woord *historisme* aandui, is dit 'n -isme – dit oordryf of verabsoluteer een aspek van die werklikheid en probeer die vele ander werklikheidsaspekte na daardie een aspek herlei of reduceer en daaruit verklaar.

2.2.1 Wat die historisme inhoud

Klapwijk (1970a:3) omskryf dié stroming soos volg:

Omdat het nl. de mens en zijn kultuur gaat plaatsen op de as en meetlat van de tijd, in het alomvattend perspectief van de geschiedenis, maakt het *eo ipso* iedere opvatting, elke norm en overtuiging, hoe vast ook geloofd, hoe vurig ook beleden, tot een tijdelijk verschijnsel, een verbijgaand gebeuren. Alles word historisch bepaald geacht, als historisch-betrekkelijk gezien, dat wil dus zeggen: *gerelativeerd*.

Klapwijk toon verder aan hoe die historisme (vanaf die Renaissance tot vandag) deur verskillende stadia ontwikkel het. Hoewel die historisme aan die begin nie uitsiglose relativisme wou voorstaan nie, het dit op die ou einde daarby uitgekom – 'n volstrekke anargie

van waardes. Omdat relativisme die historiese of tydsgebondenheid van alles as vertrekpunt neem, is alles wat vroeër as absolute waarhede, onfeilbare dogmas, ewige beginsels of vaste norme beskou is, meedoënloos gerelativeer tot dinge wat alleen in 'n bepaalde tyd en vir spesifieke mense waar kon wees.

Omdat die dinamiese gang van die historisme vanaf die agtiende tot twintigste eeu in 'n versnelde tempo as 't ware eksemplaries in Ernst Troeltsch se denke weerspieël word, spits Klapwijk sy boek toe op Troeltsch se worsteling met die historisme. Troeltsch se kernprobleem was hoe die Christendom histories bepaald en tegelyk ook die absolute waarheid kon wees. Dit is vir hom belangrik, want hy glo tereg dat geen mens kan lewe sonder die vastheid van 'n absolute ideaal nie – 'n laaste waarheid wat nie wankel in die stroom van die tyd nie. Wat is immers die sin daarvan om vandag te stry en selfs te sterf vir 'n oortuiging waarvan 'n mens weet dat dit môre nie meer waar sal wees nie (vgl. Klapwijk, 1970b:22). Aanvanklik glo Troeltsch nog in die “absoluutheid” van die Christendom, dit wil sê dat dit die hoogste waarheid is.

Soos Troeltsch deur die verskillende fases in sy ontwikkelingsgang met die historisme worstel, word die aanvanklike geloof egter al swakker, totdat hy uiteindelik op die afgrond van religieuse relativisme te staan kom. Troeltsch is oortuig dat hy in plaas van 'n absolute Christendom, met 'n Europees-bepaalde godsdiens te make het. Die Christendom is nog die “hoogste” godsdiens, maar alleen vir die mense in Europa.

2.2.2 'n Antwoord op die historisme

Hoewel baie kort, gee Klapwijk, as Reformatoriese denker, tog 'n antwoord op die relativistiese historisme (vgl. Klapwijk, 1970b:32-33).

Klapwijk se eerste belangrike stelling is dat die absoluutheid van die Christendom (Klapwijk verkies tereg om liewers te praat van die waarheid van die *Evangelie*) sigself bevestig en nie bevestig word deur die geskiedenis- of godsdiensfilosofie nie. Die onderskeid wat Klapwijk hier maak is van kardinale belang: Daar moet duidelik tussen God se *Woord* (sy onfeilbare openbaring) en die mens se *antwoord* daarop (feilbare godsdiens) onderskei word. Hierdie uiters belangrike onderskeiding tussen die evangelie en die Christendom is reeds onder 2.7.2 in die vorige artikel as prinsipiële vertrekpunt genoem. Dit sal later weer aan die orde kom.

Die tweede stelling van Klapwijk sluit hierby aan en handel oor die historisme se relativisering van alle – ook godsdienstige – waardes. In 'n mens se beroep op waardes, is die evangelie fundamenteel, omdat alle waardes, hoe gebrekkig ook al verwoord en verwerk, vir die Christen in God se Woord gegrond is. Dié beroep is *fundamenteel*, maar nie (soos in die geval van die fundamentaliste) *voldoende* nie. Juis omdat die mens se formulering van God se wil in die vorm van waardes gebrekkig is, het die mens die goddelike opdrag om in elke nuwe historiese en kulturele situasie aan God se wette 'n uitwerking in nuwe, toepaslike norme/waardes te gee.

In 'n volgende stelling maan Klapwijk dus dat versigtig met die begrip *beginsel* – soos populêr in Gereformeerde kringe – omgegaan moet word. Die rede is dat *beginsels* 'n eienaardige mengbegrip is waarin daar 'n vervloeiing plaasvind tussen die Goddelike wette en die menslik-historiese vormgewing daarvan (waardes). Die gevolg is dat aan dié tradisie maklik goddelike sanksie toegeken word – dit word heilig verklaar.

Om die probleme van die historisme te oorkom, is dit samevattend dus nodig om tussen twee sake duidelik te onderskei:

- God se openbaring en die Christelike geloof as antwoord.
- God se wil (soos vergestalt in sy verordeninge) en die menslike positivering daarvan in allerlei norme en waardes.

'n Derde weg is dus nodig teenoor die twee huidige algemene uiterstes: absolutisme en relativisme. Die absolutiste (Klapwijk noem hulle “fundamentaliste”) leer dat beginsels/norme/waardes, omdat hulle uit die Bybel “afgelei” word, bo-tydelike, permanente entiteite is wat vir alle tye en plekke moet geld. Die relativiste glo weer dat daar geen vaste waardes bestaan nie, omdat hulle gewoon die produkte is van 'n bepaalde kultuur, tyd en omstandighede wat nie vir altyd duur nie.

Myns insiens moet albei hierdie visies verwerp word. Omdat norme/waardes *menslike antwoorde* op God se wil is, soos geformuleer vir 'n bepaalde tyd en plek, is die absolutistiese visie verkeerd. Omdat Christene egter glo dat norme/waardes die positivering (toepassing) van *God se wil* vir die lewe is – ook al is dit hoe gebrekkig – moet relativisme verwerp word.

Voordat ingegaan word op die gevolge van die relativisme, eers 'n fabel wat besonder goed duidelik maak waarop hierdie lewensvisie neerkom.

2.3 Intermezzo: Die raad van Natan, die Wyse

G.E. Lessing (1729-1781) se drama *Natan die Wyse* handel oor die waarheidsvraag waarmee die destydse drie bekende godsdienste toe alreeds geworstel het. Dit speel af in Jerusalem tussen 'n Joodse koopman (Natan), 'n Moslem, sultan Saladin, en 'n aantal Christenmonnike. In antwoord op die sultan se vraag wat Nathan dink van die waarheid van die drie monoteïstiese godsdienste (Jodendom, Christendom en Islam), vertel Natan die fabel van die drie ringe. Verkort lui dit soos volg (vgl. Verkuyl, 1984:28-31 vir detail):

Lank, lank gelede was daar in die Ooste 'n man wat 'n buitengewoon kosbare opaalring gehad het. Die ring het die krag besit om die persoon wat dit dra bemind te maak by God en die mense. Geen wonder nie dat die man die ring bemaak het aan die seun wat hy die liefste gehad het. Ongelukkig word die ring in 'n latere geslag die besit van 'n vader wat al drie sy seuns ewe lief gehad het. Tydens sy lewe reeds beloof hy aan elke seun afsonderlik – sonder dat die ander daarvan geweet het – dat hy die ring sou erf. Toe sy einde nader, los hy sy probleem op deur 'n goudsmit twee duplikate te laat maak wat so presies met die oorspronklike ring ooreengekom het dat die vader self nie die drie ringe van mekaar kon onderskei nie. In die geheim gee hy vir elke seun 'n ring.

Dit was na sy dood 'n groot verrassing vir die drie seuns toe hulle ontdek dat elkeen van hulle 'n ring geërf het. Hoewel elkeen van hulle natuurlik wou glo dat hy die ware ring geërf het, kon niemand dit bewys nie.

“So”, sê Natan toe vir die sultan, “is dit ook nie moontlik om te bewys watter van die drie godsdienste die ware is nie.”

Natuurlik was die drie seuns nie met die onsekerheid tevrede nie en wend hulle dus tot 'n regter. Die uitspraak van die regter was egter dat die saak so gelaat moet word. Elkeen moet glo syne is die egte ring en daarmee volstaan. Elkeen van die drie seuns moet probeer om die egtheid van sy eie ring te bewys deur liefde te betoon, goeie daade aan ander te doen, deur verdraagsaamheid teenoor sy twee ander broers en deur oorgawe aan (sy) God. As die krag van die ring ook só by hulle nageslagte na vore kom, sal 'n regter wyser as hyself hulle oor duisend jaar weer voor sy regterstoel daag.

Hierdie fabel illustreer dat dit onmoontlik is om (wetenskaplik of uit resultate in die praktyk) te bewys dat enige godsdiens waar of vals

is. Verder toon dit ook duidelik aan hoe die rasionalisme die waarheidsvraag opsy geskuif en uitgestel het – ’n soort milde relativisme. Dit was die voorloper van die latere meer radikale relativisme van die irrasionalisme, waarmee reeds kennis gemaak is. Wat hier in die vorm van ’n fabel vertel is, het later die praktyk in die Godsdienswetenskap geword.

2.4 Relativisme in die Godsdienswetenskap

’n Ou maar nog steeds standaardwerk *De godsdienste der wereld* (2 dele) van Van der Leeuw (1940 met verskeie herdrukke) gebruik die vergelykende fenomenologiese metode om die groot verskeidenheid godsdienste te bestudeer. Dit bestaan uit basies twee stappe: *epoché* en *wesenskou*.

Epoché beteken dat die wetenskaplike onpartydig en onbevange na ’n bepaalde godsdiens moet luister sonder om enige oordeel uit te spreek. Die godsdienstige “fenomeen” moet toegelaat word om self te “praat”, homself te “openbaar”. ’n Wetenskaplike oordeel oor die waarheid van ’n bepaalde godsdiens is ontoelaatbaar.

Die tweede stap is ’n skoue in die wese van die godsdiens. Met eidetiese reduksie moet die algemene wese, die tiperende of die kenmerkende van ’n godsdiens beskrywe word. ’n Voorbeeld is dat ’n godsdiens soek na die “heilige” of gerig is op die sin en betekenis van die lewe.

Dit is nie nodig om detailkritiek op hierdie metode te lewer nie. Twee kritiese vrae is voldoende: (1) kan die *epoché* geslaagd wees, met ander woorde is dit moontlik om godsdiens(te) op so ’n neutrale manier te bestudeer? (2) Wat is die sin van die *wesenskou*? Die resultaat is gewoonlik so algemeen dat dit baie of selfs alle godsdienste dek. Verder beteken die feit dat baie godsdienste op (’n) god gerig is nog nie dat hulle dieselfde onder “god” verstaan nie. Verskeie godsdienste praat van “openbaring”, maar die inhoud daarvan verskil. Dieselfde geld van die algemene begrip *verlossing*: oor dit waarvan en waartoe ’n mens verlos moet word, is daar nie eenstemmigheid onder die godsdienste nie.

2.5 ’n Suid-Afrikaanse voorbeeld

Hierdie fenomenologies-vergelykende metode, waarvolgens godsdienste as gelyk-waar-dig beskou word, is nie iets van die verlede of ’n bloot Europese verskynsel nie. ’n Resente voorbeeld daarvan in ons eie land is Kruger (1982) en Kruger, Lubbe en Steyn (1996) wat

as handleiding vir die onderrig van Godsdienkunde op skole en kolleges geskryf is.

Hoe blind die voorstanders van hierdie vak op skool vir hulle eie voor-veronderstellings is, blyk uit die volgende woorde: "... religious studies/multireligious education is *not done from within one specific religion*" (Kruger, Lubbe & Steyn 1996:24). Dit word voorafgegaan deur die volgende woorde: "Religious studies is not intent on the furthering of any one specific religion in isolation. But neither is it intent on undermining any religion ... It is not the aim of religious studies/multireligious education to tell people what to believe or what faith to adopt, to teach them how to behave, or help them make choices in life" (Kruger, Lubbe & Steyn 1996:24).

Na aanleiding van hierdie twee aanhalings moet die aandag op die volgende gevestig word:

- Die naïewe gedagte dat die fenomenologiese metode 'n neutrale metode sou wees.
- Die aanvegbare stelling dat so 'n tipe godsdiensonderwys geen religie sou bevorder nie. Hoewel dit nie die gewone soort religieë bevorder nie, bevorder dit wel deeglik die (historistiese) relativisme.
- Die oppervlakkige gedagte dat so 'n godsdiensonderwys geen ander godsdien sou benadeel nie. Dit benadeel *alle* ander religieë – behalwe die eie oortuiging dat alles relatief is.
- Dit is onnadenkend om te beweer dat so 'n tipe godsdiensonderwys leerlinge niks vir die lewe sou leer nie. So 'n godsdiensonderwys verkondig duidelik die hedendaagse (sekularistiese) relativisme wat leer dat alle godsdienste ewe waar of vals is.
- Die voorstanders van dié soort Godsdienkunde weerspreek hulself: watter sin het dit om leerlinge/studente iets te leer wat van geen waarde vir hulle alledaagse lewe is nie?

Bogenoemde wyse waarop met godsdienverskeidenheid omgegaan word, is nie 'n wetenskaplike wyse nie (vgl. Van der Walt, 1999:69-71):

- Die gedagte dat 'n mens jou wetenskaplike werk – veral jou besinning oor godsdien – van jou geloof kan skei (nie net onderskei nie), is prinsipiëel onmoontlik en in ons post-modernistiese tyd ook 'n uitgediende standpunt. Dit is dus ook nie

verantwoord indien so 'n standpunt as iets “wetenskaplik” betroubaars aan leerders oorgedra word nie.

- Om verskillende godsdiensleerders langs mekaar op die “wetenskaplike tafel” uit te stal, sonder om leerders te help om vanuit hulle eie godsdiensleerders oortuigings daarvoor te oordeel en 'n eie keuse te maak, getuig nie van “wetenskaplikheid” nie, maar eerder van die ontduiking van verantwoordelikheid by sowel dosent as student.
- Omdat die vergelykende fenomenologiese metode self nie neutraal is nie (dit is die produk van die Westerse, rasionalistiese filosofie van E. Husserl en andere), speel die godsdienswetenskaplike se eie visie op wat religie is (lees: behoort te wees) 'n beslissende rol. Op die ou einde bevestig sy ondersoek alleen wat hy vooraf geglo het.
- Sodanige benadering tot godsdiensverskeidenheid kan veral jong, onervare en oningeligte kinders/studente, wat nog nie 'n duidelike, eie lewensvisie ontwikkel het nie, se geloof groot skade aandoen. Hulle kan begin twyfel: is my geloof nie maar net vir my waar omdat my ouers my so opgevoed het nie?

Met hierdie opmerkings word geensins bedoel dat die aanhangers van verskillende godsdiensleerders nie kennis moet hê van ander godsdiensleerders nie. (Vergelyk 2.6, asook Weisse, 1995:275-276 vir die voor- en nadele van hierdie soort onderwys.)

2.6 Gevolge vir die verkondiging van die evangelie

Behalwe op wetenskaplike gebied, het godsdiensrelativisme ook verreikende implikasies vir die praktyk van elke dag.

Indien alle godsdiensleerders as gelyk of ongeveer dieselfde beskou word, het dit nie veel sin om iemand anders tot jou geloof te oortuig nie – die noodsaaklikheid van Christelike evangelisering verval dus. Nog sterker gestel: Om van jou eie geloof te getuig, beteken arrogansie – dit verrai 'n soort imperialisme wat nie pas binne 'n beskouing wat alle godsdiensleerders as ewe waar beskou nie.

Indien 'n mens egter nie die geloof in die gelyke waarde van alle godsdiensleerders huldig nie, dan het jy 'n verantwoordelikheid om ander van die waarheid van jou eie geloof te probeer oortuig. Op die vraag of dit nie verwaandheid is nie, is twee skrywers se antwoord hierop soos volg:

Fernando (1987:151 e.v.) vestig die aandag op drie sleutelbegrippe: *oortuiging*, *respek* en *vrywilligheid*. Met verwysing na 1 Petrus 3:15

sê hy dat 'n Christen van sy eie oortuigings verantwoordings moet kan doen. 'n Christen moet onverdraagsaam wees teenoor die leuen, maar dit op 'n respekvolle, beskeie, nederige manier vir ander sê. Mense mag ook nie gemanipuleer word, byvoorbeeld deur emosionele opsweping of gunsies te ontvang in ruil vir die aanneming van die evangelie nie. 'n Christen verkondig die blye boodskap nie omdat sy/hy self soveel gesag het nie, maar op grond van die gesag van die evangelie. (Om die evangelie te verkondig is soos wanneer een bedelaar vir 'n ander sou vertel waar om brood te vind.) Gesagsvolle verkondiging van die Woord gaan wel met dapperheid en vrymoedigheid gepaard, maar nooit met hoogmoedigheid nie.

Nie die verkondiging van die evangelie nie, maar juis die verwerping daarvan impliseer arrogansie.

Die tweede skrywer, Verkuyl (1984:143 e.v.), beklemtoon dieselfde dinge, maar behandel ook die vraag hoe die evangelie aan mense van ander gelowe gebring moet word – in woord en in daad – in meer besonderhede.

- Evangelieverkondiging is nie iets vryblywends nie. Dit is 'n *opdrag* – 'n imperatief. Daarom kan dit met oortuiging geskied.
- Evangelieverkondiging moet egter met *groot ootmoed* gebeur. Verkuyl waarsku tereg dat Christene dikwels so optree asof hulle die eienaars van die evangelie is wat dit aan ander moet uitdeel. Christene het egter niks wat hulle nie ontvang het nie (1 Kor. 4:7-8). Paulus is in dié opsig 'n voorbeeld van sowel diepe nederigheid as duidelike oortuiging. Hy beskou homself as 'n (geregverdigde) goddelose, 'n (vrygesproke) misdadiger, 'n (bevryde) rebel. Omdat hy hom vir homself skaam, is hy nie skaam vir die evangelie nie (Rom. 1:16). Juis omdat hy so oortuig is (vgl. Rom. 8:38a), kan hy nie anders as om die evangelie te verkondig nie. Ootmoed impliseer volgens Verkuyl ook bereidheid om met empatie na mense van ander gelowe te luister. Verder hou dit die bereidheid tot selfkorreksie in.
- Christelike evangeliseringswerk moet deur die *liefde gedring word* (2 Kor. 5:14). Liefde *dwing* nie, maar *dring* aan: "Laat jou met God versoen" (2 Kor. 5:20). Die evangelis sê dus nie soos die relativis "laat elke mens maar op sy eie wyse salig word nie". Die regte soort evangelisering het wel eerbied vir mense se eie oortuigings, maar stel hulle ook voor 'n uitdruklike keuse.

Mense van ander gelowe moet nie benader word vanuit 'n houding van “ek is gered en jy is verlore” nie. Verkuyl (1984:50) verduidelik:

Niet de drang om te dreigen, schrik aan te jagen en bangmakerij is de bron van echte, waarachtige communicatie, maar de ervaring van Gods overweldigende liefde in Christus voor verloren mensen, het verlangen alle mensen weg te roepen van de ondergang en van het verderf ... en aan te bevelen te putten uit de bron van leven die in Christus is.

Christene moet dus nie deur iets negatiefs (bv. deur dreigemente van die hel en die ewige oordeel) gedryf word nie, maar deur iets positief – deur die liefde van Christus. Christene het ook nie die reg of die plig om aan te wys wie gered en wie verlore is nie. Almal moet hard stry om in die koninkryk in te gaan (vgl. Luk. 13:23-30). Aan God van wie se barmhartigheid in Christus nooit groot genoeg gedink kan word nie, moet oorgelaat word wie gered word en wie nie. Christus self sê: “Ek staan by die deur en ek klop” (Openb. 3:20). Christus dreig of forseer nie die deur oop nie, maar Hy klop wel – aanhoudend, sag, geduldig en liefdevol.

2.7 Dialoog is noodsaaklik

In die hedendaagse wêreld met sy godsdiensverskeidenheid is evangelisering sonder gesprek byna ondenkbaar. Afgesien van evangelisering, is dialoog tussen aanhangers van verskillende godsdienste ook van kardinale belang ter wille van 'n vreedsame en regverdige samelewing. Indien geglo word dat alle godsdienste prinsipiëel dieselfde is, word gesprek egter onbelangrik.

Vroom (1996:164 e.v.) benadruk enkele belangrike aspekte. Net soos Klapwijk (vgl. 2.2.2) beklemtoon hy ook die verskil tussen God se openbaring (as onfeilbaar) en die mens se godsdiens as (feilbare) antwoord daarop. Die implikasie hiervan vir dialoog is dus dat die Christen nooit in 'n gesindheid van meerderwaardigheid en hoogmoedigheid – asof hy/sy die waarheid in pag het – in gesprek met mense van ander gelowe mag tree nie. In die gesprek gaan dit nie oor *wie reg is nie*, maar *wat die waarheid is*.

Die doel, aard, inhoud en kriteria van so 'n inter-religieuse gesprek is belangrik.

2.7.1 Die doel van gesprek

Die doel van gespreksvoering is dat mense van verskillende godsdienste van mekaar kan leer. Indien mense op so baie gebiede

van mekaar kan leer, waarom nie ook op die gebied van die geloof nie? As voorbeelde noem Vroom (1996:166) die volgende:

Buddhism has much to offer with respect to ... meditation, detachment ... and the concern for nature. The great points of Hinduism are the relatedness to all things, the acceptance of the place and task of the individual in the community, a sense of the closeness of the divinity ... Islam is inspiring in its seriousness with respect to the religious tradition and obedience, and the willingness to place the whole of life under the authority of God's commandments.

Volgens Fernando (1987:110 e.v.) kan (Westerse) Christene van die Oosterse godsdienste veral drie dinge leer: "meditation, devotion and reverence". Volgens hierdie twee Christelike skrywers is dit dus nie so dat een religieuse tradisie volmaak is en 'n ander niks werd is nie – hulle kan beslis van mekaar leer.

Mense kan ook van mekaar leer sonder om hulle eie geloof prys te gee en na dié van die ander oor te gaan. Ook al gebeur so iets, is dit nog nie 'n argument teen intergodsdienstige gesprek nie. 'n Mens kan jou geloof op baie ander maniere verloor, byvoorbeeld deur dit nie in die praktyk te beoefen nie, nie daarvoor na te dink nie en dit nooit met ander te deel of te bespreek nie.

Uit bogenoemde blyk dit dat dialoog ook waarde vir elke Christen kan hê. Dit dwing 'n mens tot besinning oor die essensie van die evangelie; oor die rede vir jou geloof daaraan; en die uniekheid van jou eie geloof. Op dié wyse kan 'n mens nuwe dieptes in jou eie geloofstradisie ontdek waarvan jy voorheen nie bewus was nie. Dialoog kan dus 'n mens se geloof versterk.

Die doel van dialoog is nie om mense van hulle eie geloof te laat afsien of selfs om die aantal godsdienste te verminder nie. Die eintlike doel is om die spanning tussen die verskillende godsdienste te probeer verminder en om 'n vreedsame en regverdige samelewing te bevorder. So iets gebeur nie sonder wedersydse begrip nie. Sonder gesprek is begrip nie moontlik nie – die alternatief is misverstand, konflik en gewelddadige botsings.

2.7.2 Die aard

Die aard van die gesprek hang af van waar die dialoog plaasvind, byvoorbeeld in die familie, op die werkplek, op straat, tydens evangelisering of tussen (akademiese) verteenwoordigers van die verskillende godsdienste. Die aard van die gesprek behoort ten

minste die volgende drie aspekte in te sluit: 'n beter kennis van die geloofsinhoud, hoe die betrokke geloof beleef word, en wat die invloed van geloof op die verskillende lewensterreine is.

2.7.3 Inhoud

Die inhoud van die gesprek moet ruimte maak om die verskille tussen die deelnemende gelowe te kan bespreek, bestudeer, daaroor na te dink, kritiese vrae te stel, antwoorde daarop te gee en om van mekaar te kan leer.

2.7.4 Kriteria

Enkele kriteria vir die gesprek blyk uit die volgende stellings (vgl. Vroom, 1996:5): As dit nie 'n sensitiewe, maar eerlike ondersoek is na dit wat die ander persoon glo nie, dan is dit nie 'n dialoog nie, maar 'n monoloog. As dit nie help om 'n mens se eie geloof in die proses te artikuleer nie, dan het dit ook nie veel waarde nie. As daar nie openheid tot wedersydse kritiek is nie, dan is dit 'n blote oppervlakkige kennismaking. As die gespreksgenote nie van mekaar leer nie, is dit slegs 'n vrywillige uitruil van gedagtes.

Indien Christene godsdiensverskeidenheid en hulle verantwoordelikheid om die evangelie uit te dra ernstig opneem, sal hulle nie dialoog vrees nie, maar daadwerklik beoefen. (Paulus het hulle alreeds op die Areopagus hierin voorgegaan.)

2.8 Waarom is die idee dat godsdiens gelykwaardig is, onhoubaar?

Samevattend kan die volgende immanente kritiek op die visie dat alle godsdiens gelyk is, gelewer word:

- Wat is die sin daarvan om van hulle gelykwaardigheid te praat indien die godsdiens nie verskil nie?
- Godsdiensgelykwaardigheid (relativisme) sluit by voorbaat die moontlikheid van enige kritiek op enige godsdiens uit, asook enige maatstaf waarvolgens godsdiens beoordeel kan word. Alle godsdiens moet eenvoudig (as reg/waar) aanvaar word.
- Die relativistiese godsdienspluralisme is self aan verskuilde dogmatisme skuldig, ten spyte van die feit dat dit teen allerlei vorme van godsdienstige dogmatisme en absolutisme stry. Hulle "dogma" is dat alle godsdiens prinsipiëel gelyk is.

- As gevolg van hierdie “dogmatisme” is godsdiensrelativiste ook nie beskeie oor hulle eie standpunt nie. As “pluraliste” verdra hulle alleen mede-pluraliste. Hulle “religie” (dat alle religieë dieselfde sou wees) is vyandig teenoor die mense van ander godsdienste wat nie dink dat alle religieë dieselfde is nie, maar oortuig is van die korrektheid van hul eie godsdiens.
- Godsdiensrelativisme is ten slotte nie ’n praktiese, haalbare oplossing vir die probleem van godsdiensverskeidenheid nie. Aanhangers van die verskillende godsdienste sal nog steeds bly glo dat hul eie godsdiens die enigste ware godsdiens is en dit op verskillende maniere ook op die openbare terrein probeer bevorder.

2.9 Waarom die Christelike geloof nie gelykwaardig is aan ander godsdienste nie

Na die voorafgaande immanente kritiek, is dit ten slotte nodig om ook ’n samevattende prinsipiële verantwoording (transendente kritiek) te gee waarom alle godsdienste myns insiens nie gelyk is nie.

- Dit is onmoontlik om op ’n wetenskaplik-rationele manier te bewys dat ’n mens se eie religieuse oortuigings waar (en ander vals) is. Die rede hiervoor is dat ’n mens se teoretiese/logiese bewyse nie neutraal is nie, maar op ’n dieperliggende (vóór-wetenskaplike) geloof gegrond is en daardeur bepaal word. So ’n “bewys” sou slegs “bewys” wat iemand vooraf reeds glo.
- ’n Christen *glo* dat alle godsdienste nie gelyk-waar-dig is nie, ten spyte van merkwaardige ooreenkomste. Hy *glo* dat die Christelike geloof die enigste ware geloof is – hy *glo* dit omdat die Christelike geloof op God se openbaring gegrond is. Die Christen *glo* dus ook dat God bestaan en dat Hy Homself openbaar.
- Hoewel niemand sy geloof redelik kan *bewys* nie, kan die Christen (probeer) *verduidelik* waarom hy sy geloof huldig. Myns insiens is die beste manier om dit te doen nie vanuit subjektiewe, menslike godsdienstige oortuigings en ervarings nie, of deur middel van ’n vergelyking van jou eie godsdiens met ander godsdienste nie, maar vanuit God se openbaring. God openbaar homself op drieërlei wyse:
 - Dat God homself aan die mense van ander gelowe – selfs sogenaamde ongelowiges – openbaar het en nog steeds openbaar, kan nie ontken word nie (vgl. byvoorbeeld Rom. 1:19, 20). Omdat God daaglik, persoonlik, konkreet en

duidelik met alle mense praat, is die term *algemene* openbaring nie baie geskik nie – *Skeppingsopenbaring* is beter. (Dit is egter nog steeds nie 'n ideale term nie, omdat al die verskillende maniere waarop God Homself openbaar nie anders as in/deur die skepping plaasvind nie: die Bybel as boek is deel van die skepping en Christus het mens geword.) As gevolg van die mens se sondige natuur, is sy antwoord op God se skeppingsopenbaring egter om dit te onderdruk en te vervang met sy eie “waarheid” (vgl. Rom. 1:22-25). Godsdienst (die mens se antwoord op God se openbaring) is daarom noodwendig altyd 'n mengsel van waarheid en dwaling. Aan die een kant bewys die geskiedenis dat die Christendom nie immuun is teen die verkeerde en sondige nie. Aan die ander kant is daar egter beslis waarheidselemente in ander gelowe. (Vir 'n goeie uiteensetting oor God se skeppingsopenbaring volgens die Skrif en die gevolge daarvan vir die verskillende godsdienste, vgl. Verkuyl, 1984:105-138.)

- Christene is besonder bevoorreg, omdat hulle ook 'n tweede vorm van God se openbaring mag ken, naamlik sy geskrewe openbaring in die Bybel. In 'n sekere sin het God sy skeppingsopenbaring in sy Woord “herpubliseer”. Hy help die mens se dowe ore met die “gehoorapparaat” van die Skrif of sy swaksiende oë met die “bril” van die Bybel.
- Deur middel van die Bybel en gelei deur die Heilige Gees, ken en glo Christene egter in 'n derde manier waarop God Homself openbaar: sy vleesgeworde openbaring in die persoon van Jesus Christus. As mens het hy op die aarde geleef soos wat ons as mense behoort te lewe – in volle gehoorsaamheid aan God.

Religie (die lewensomvattende antwoord op God se drievoudige openbaring) moet dus gelei word en gehoorsaam wees aan God se wil, soos deur Hom geopenbaar. Dit is baie belangrik, omdat die omgekeerde dikwels die geval is: Die mens se eie religieuse behoeftes en aspirasies bepaal die inhoud van wat hy as “openbaring” beskou. Hierdie omkering geld nie net die nie-Christelike godsdienste nie – Christene het en doen nog steeds slegte dinge in die naam van God.

- Die maatstaf om te bepaal of godsdienste gelykwaardig is, moet dus nie wees wat/hoe die Christelike geloof *was/is* nie, maar wat dit *behoort te wees* in die lig van God se drievoudige openbaring. Hiermee is nie alle probleme opgelos nie. Is dit werklik moontlik om te onderskei tussen God se “objektiewe” openbaring en die

mense se subjektiewe interpretasie daarvan en reaksie daarop? Hoe moeilik (dalk onmoontlik) ook al, moet tog daarna gestreef word.

- Deur die openbaring van God te vergelyk met die “openbarings” waarin ander godsdienste glo, kan ’n mens ook beter in staat wees om die uniekheid van hierdie openbaring – die grondslag van die Christelike geloof – raak te sien.

3. Godsdienstuniekheid

Die volgende aspekte van die probleem oor die uniekheid van die Christelike geloof sal vervolgens bespreek word: dat die uniekheid van die Christendom geleë is in die Naam waarna hierdie godsdienst vernoem is; dat alle Christene (ongelukkig) nie meer die sentrale rol van Christus in die Christelike geloof aanvaar nie; in watter sin die Christelike godsdienst eksklusief en absoluut is, en in watter sin dit die beste godsdienst genoem kan word.

3.1 Geloof in Jesus Christus maak die Christelike godsdienst uniek

Fernando (1987:152) sê: “If Christianity is to remain as Christianity, it must maintain a belief in its uniqueness.” Maar waarin bestaan hierdie uniekheid? Elke godsdienst is op sy eie wyse uniek. Maar wat maak die Christelike geloof as ware geloof (vgl. vorige afdeling) iets besonder?

Indien ’n mens die uniekheid van die Christelike godsdienst in vergelyking met ander godsdienste wil aantoon, is dit beter om nie die Christendom soos wat dit *was* of *is* as maatstaf te gebruik nie, maar soos God se openbaring sê dit *behoort te wees*.

3.1.1 Waarin die uniekheid saamtrek

Die meeste skrywers sien dan ook die uniekheid van die Christendom nie in sy historiese gestalte(s) nie, maar in die unieke wyse waarop die Bybel verlossing, bevryding en heil beskou (vgl. byvoorbeeld Bediako, 1994/95 en Van der Walt, 1999:73). Dit gebeur nie, soos in die Boeddhisme, deurdat die mens opklim tot en uiteindelik opgeneem word in die absolute nie; of soos in die Islam, waarvolgens die mens sy saligheid deur absolute gehoorsaamheid aan Allah moet verdien nie. Volgens die (ware) Christelike geloof kom God in Christus na die mens en skenk die heil uit genade.

Verkuyl (1984:117 e.v.) toon aan hoe die nie-Christelike godsdienste op verskillende maniere (byvoorbeeld deur kennis, goeie werke, toewyding of magiese praktyke) almal pogings tot selfverlossing is. Die kruis van Christus spreek 'n oordeel oor al hierdie eie verlossingsweë uit en voorsien terselfdertyd wat in hierdie religieë ontbreek:

Dit doodlopen van de wegen der selfverlossing ontmoet men telkens. De farizeërs worden niet gered door hun farizeïstische wetsgetrouwheid. De mystici worden niet gered door hun mystieke ervaringen en hun ascese. De tovenaars worden niet gered door hun toverij (vgl. de gestalten van Simon de Tovenaar). De wijzen worden niet gered door hun wijsheid en kennis (vgl. 1 Korinthe 1:18-20). Kennis, ascese, pilgrims-tochten, offers zijn geen sleutels die ons de toegang openen tot het Rijk Gods (Verkuyl, 1984:138).

3.1.2 Die duidelikste verskil

Die duidelikste verskil tussen die Christelike geloof en al die ander godsdienste is dus God se vleesgeworde openbaring, Jesus Christus. Geen ander geloof weet van 'n God wat sy seun gestuur het om vir die mens se sonde te sterwe, sodat die hele wêreld weer nuut kan word nie. Daar bestaan wel baie godsdienstige profete (bv. Mohammed, Boeddha, Confucius, ensovoorts), maar net één Profeet wat ook as Priester gesterf – en opgestaan – het en bowendien daarop kan aanspraak maak dat Hy die Koning van die wêreld is. Hy is dié Weg, dié Waarheid en dié Lewe (Joh. 14:6); die enigste Middelaar (1 Tim. 2:5) – die enigste Naam waardeur ons gered kan word (Hand. 4:12).

3.2 Christus se verlossingsbetekenis afgewater

Tot ongeveer die helfte van die vorige eeu het die meeste Christene nog geglo dat daar geen ander Naam as die Christusnaam is waardeur verlossing moontlik is nie. Visser 't Hooft skryf byvoorbeeld 'n boek met die titel *No other Name* (1963). Maar Knitter (1985) voeg 'n vraagteken agter sý boek, naamlik *No other Name?*

In die Roomse Kerk het daar 'n geleidelike verskuiwing plaasgevind van redding deur die kerk alleen (ekkesiosentrisme), na verlossing in Christus alleen (Christosentrisme), na heil deur die geloof in God, maar nie beperk tot die kerk en Christus nie (teosentrisme). Hillman (1989) se boek *Many paths* is verteenwoordigend van baie Katolieke teoloë se visie in hierdie verband. Dit is vandag selfs nodig (vgl.

Breed, 2003:697 e.v.) om te bepaal of gereformeerde teoloë nog eksklusivisties dink (dit wil sê dat alleen diegene wat in Jesus Christus glo, gered kan word) en nie dalk inklusivisties of pluralisties nie.

3.2.1 Die verskillende visies

Omdat Heim (1985) in sy boek *Is Christ the only way?* (vgl. ook Heim, 1995 en 1998) 'n indeling van die groeiende aantal standpunte bied, word dit kortliks hier weergegee. Heim onderskei tussen twee hoofgroepe (pluraliste en partikulariste), wat elkeen in drie subgroepe verdeel word, waarin Christus 'n steeds belangriker rol speel.

Die pluralisme kan soos volg onderverdeel word:

- **Parallele pluralisme**

Volgens hierdie standpunt is Christus die enigste middelaar *vir Christene*. Ander gelowe kan egter dieselfde gevolg (verlossing) as die Christelike geloof hê. ('n Verteenwoordiger van hierdie visie is Ernst Troeltsch.)

- **Legkaart-pluralisme**

Elke godsdienst bevat slegs 'n fragment(e) van die volle en finale waarheid. Hulle moet almal bymekaargebring word, sodat uit die sterk punte van al die godsdienste 'n geloof vir alle volke kan ontstaan. ('n Verteenwoordiger van hierdie standpunt is John Hick.)

- **Geleidelike pluralisme**

In sommige religieë kom die finale waarheid sterker as in ander na vore. Die Christelike geloof is waar in dié sin dat dit die beste is, omdat Christus uitstaan bo al die ander religieuse leiers. Hy is die hoogste piek van al die bergtoppe. ('n Verteenwoordiger hiervan is Schubert M. Ogden.)

Afgesien van onderling verskillende aksente, stem *die partikularisme* almal daarin ooreen dat God op 'n beslissende wyse deur Jesus Christus werk. Tot 'n mindere en meerdere mate verwerp hulle dus die relativisme van die pluraliste. Die volgende standpunte val hieronder:

- **Magnetiese partikularisme**

Hiervolgens werk Christus soos 'n magneet wat al die ander godsdienste na Hom trek en met sy magnetiese krag vervul. Die

genade wat uit Christus vloei, oriënteer mense – selfs onwetend – op God. Sy krag vloei deur elke godsdiens en verander hulle tot instrumente van verlossing indien hulle aanhangers gelowig daarop antwoord. Niemand word dus sonder Christus gered nie, maar hulle hoef nie Christene te wees nie en kan ook byvoorbeeld as Moslems, Boeddhiste en Hindoes gered word. (’n Bekende verteenwoordiger van hierdie standpunt is Karl Rahner.)

- **Genesende partikularisme**

Die beeld wat hier van toepassing is, is dié van ’n entstof wat enigiemand kan gesond maak – selfs die dooies. (Die vraag word dikwels gestel wat van mense word wat baie jonk gesterf het of nooit die geleentheid gehad het om van Christus te hoor nie.) Hierdie standpunt verskil van die vorige (wat leer dat die betekenis van Christus deur die ander gelowe gekanaliseer word) daarin dat persoonlike kennis van God nodig is om effektief te wees. (’n verteenwoordiger volgens Heim van hierdie standpunt is Karl Barth.)

- **Imperiale partikularisme**

Hiervolgens is Christus die enigste bron van redding en ’n bewuste belydenis van Christus in hierdie lewe is die enigste hoop op verlossing. (Leslie Newbigin verteenwoordig hierdie visie.)

3.2.2 Op Suid-Afrika toegepas

Wat Suid-Afrika betref, sou verskillende teoloë aan UNISA (bv. Kruger, 1982; Kruger, Lubbe & Steyn 1996 en Du Toit & Kruger, 1998) as pluraliste aangedui kon word. Selfs ten spyte van onderlinge verskille (vgl. die diskussie van Breed, 2003:601-734) huldig teoloë aan die Teologiese Skool van Potchefstroom nog steeds die partikularistiese visie.

Die partikulariste (deur ander skrywers ook “absolutiste” genoem) beskou die pluraliste as relativiste en uiteindelik skeptici, omdat dit maar ’n klein stappie is van “alle godsdiens is (ongeveer) waar” na “geen godsdiens is waar nie/almal is vals”.

Die pluraliste (soms ook as “egalitariste” of “inklusiviste” aangedui) beskuldig op hulle beurt die partikulariste van eksklusivisme. Hulle standpunt word as arrogant, imperialisties, fanaties en selfs onverdraagsaam bestempel. Hierdie soort beskuldigings is reeds vroeër teëgekome, maar dit is nodig om dieper daarop in te gaan. Dit word veral aan die hand van die werk van Vroom (1996) gedoen.

3.3 In watter sin is die Christendom eksklusief en/of absoluut?

Hoewel die woorde *eksklusief* en *absoluut* algemeen gebruik word, moet hulle met omsigtigheid hanteer word.

3.3.1 Eksklusief

Die woord *eksklusief* is nie baie bevredigend om die standpunt te beskryf dat Christus die Weg, Waarheid en Lewe is nie. Op die vraag of die Christendom eksklusief is, is Vroom se antwoord tereg:

... exclusiveness is part and parcel of religious truth claims in general and are not solely the property of Christianity. If ... one wants to eliminate the absolute, exclusive content of belief and discard it, then what is left of religion? I believe that this would result in religious people agreeing on something that is no longer of interest to anyone (Vroom, 1996:129).

Vroom (1996:136) beweer verder “Whatever is unique is always exclusive in a way.” Vroeër is reeds aangetoon dat selfs die godsdienstige relativiste ook dogmatisties – eksklusivisties – aan hulle eie standpunt glo.

3.3.2 Absoluut

Dit is verkieslik om nie van die Christendom as “absoluut” te praat nie. Tereg sê Wentz (1987:69, 71) “The only absolute is that there is no absolute ... To say that there is no God but God, is to understand that there are no absolutes.”

Vroom stel dieselfde nog duideliker deur tussen God se openbaring aan die een kant en die Christelike geloof (as antwoord daarop) aan die ander kant te onderskei:

The gospel can be called absolute in the sense that the most profound truth about God, people, and the world can be known in Christ. But the word ‘absolute’ is often used in another way, namely to claim that Christians possess the entire truth ... This view of the absoluteness of Christianity is, in my opinion, incorrect. Christianity is not the absolute religion. Christians are, however, able to testify about what, in their conviction, is fundamental (and in that sense, absolute): Jesus Christ ... (Vroom, 1996:136,137).

3.3.3 Al twee uiterstes is onbevredigend

Die regte manier om met godsdienstige (en ook ander) verskille om te gaan, is nie om net die *ooreenkomste* te beklemtoon, dit wil sê

om inklusief (of pluralisties) te dink nie. Die regte weg is egter ook nie om net die *verskille* te benadruk, met ander woorde 'n eksklusiewe (of partikularistiese) standpunt te huldig nie. Sowel die verskille as die ooreenkomste moet die nodige aandag ontvang.

Daarom verwerp Vroom (vgl. 1996:140) sowel die egalitarisme (wat Heim as “pluralisme” aandui) as die eksklusivisme (Heim se “partikularisme”). Die egalitarisme is onaanvaarbaar, want dit leer dat niemand 'n spesifieke status vir sy eie geloof kan opeis nie, omdat alle gelowe ewe waar is en God Homself nie aan enigiemand op unieke wyse kan openbaar nie. Ook die eksklusivisme is egter onbevredigend, omdat dit leer dat, omdat God Homself op 'n besondere wyse aan sekere mense (die Christene) openbaar het, dié mense se godsdiens alléén die hele, volle waarheid bevat en ander godsdienste geen waarheid(-selemente) kan bevat nie. Dit is volgens Vroom (vgl. 1996:140) nie só dat alleen Christene en geen ander mense kennis van God het nie. Religieuse oortuigings *verskil* wel – soms radikaal – maar kan ook *oorvleuel*. Dié verskille impliseer wel dat die een godsdiens 'n beter insig in die waarheid as die ander kan hê.

3.3.4 God se bemoeienis gaan veel breër

Vroom is dus van oortuiging dat God se bemoeienis meer mense insluit as net ou Israel, die Christene en die kerke:

The boundaries of the kingdom of God are not necessarily equivalent to those of the church. Did Christ not say: 'I have other sheep that are not of this sheep pen' ... an entire series of people outside Judaism and the church ... are regarded as believers in the Bible. Salvation does apparently exist outside the church. Thus the doctrine 'extra ecclesiam nulla salus' ('outside the church, no salvation') is not an essential implication of the belief that God has revealed himself most completely in Jesus ... The goodness of God that is visible in Christ makes it highly unlikely – and even unconceivable – that God does not work outside the limits of the church as well. J.H. Bavinck states that God's concern reaches out to every person (Vroom, 1996:141).

(Vir die standpunt van J.H. Bavinck – die gerespekteerde gereformeerde missioloog na wie Vroom hier verwys – vergelyk Bavinck (1949; 1955; 1981) en oor Bavinck se beskouinge in dié verband Tuit (2001); Van Woudenberg (1991) en Visser, (1997).)

Vroom vervang die ou stelling “buite die kerk” met “buite Christus”:

One could therefore replace the thesis *outside the church, no salvation* with the thesis *outside Christ, no salvation*. After all, if the heart of God is revealed in Christ and if Christ is in a sense the heart of God, then God's salvation is always Christ's salvation (Vroom, 1996:142).

3.3.5 Verlossing sonder Christus?

In die lig hiervan (die onafskeidelike verbondenheid van die Vader en die Seun) moet vervolgens die vraag gestel word of mense wat Christus nie geken het nie of nog nie ken nie, as gevolg van hulle geloof in God (die Vader) salig kan word.

Vroom (1996:144 e.v.) erken dat nie eenvoudig gesê kan word dat alle godsdienste dieselfde God vereer nie, omdat die inhoud van hulle godsdiens verskillend van die Bybelse Godsidee kan wees. Alle nie-Christelike godsdienste mag egter nie oor dieselfde kam geskeer word en eenvoudig as (heidense) afgodery afgemaak word nie. Vir twee treffende voorbeelde om dit te staaf, vgl. die gebede van 'n Moslem en Hindoe in Vroom (1996:154, 155). Daar kan dus ook 'n "grys" gebied tussen ware godsdienste en iets wat duidelik afgodery is (verheerliking van skepsele) bestaan. Vroom (1996:157) konkludeer: "But may we not acknowledge that Gods' attention goes beyond the church? That is why we can be certain of finding elements of truth and salvation beyond the scope of the Christian churches. The Spirit blows where it wills."

3.3.6 Die Christendom self onder vergrootglas

Direk daarna volg ook 'n waarskuwing vir Christene:

The Christian church has the gospel 'at its disposal' and 'knows' about the cross and resurrection. But what does that prove? How much has the Western church adapted to Western economy and technology? Have not Western Christians become so individualized that the solidarity in the community is threatened? The encounter with the wisdom, courage, obedience in faith, and the relatedness with all things in other religions is thought-provoking (Vroom, 1996:157).

Hieruit blyk weereens hoe belangrik die onderskeid tussen God se openbaring en menslike religie is. Ook Verkuyl (vgl. 1984:103 e.v.) praat doelbewus nie oor die verhouding van die *Christendom* en die ander godsdienste nie, maar oor die verhouding van die *evangelie* tot die ander religieë, omdat hy nie die Christendom met die Woord van God wil gelykstel nie. Die Christendom is dikwels 'n vermenging van waarheid en leuen, van dié Weg en dwaalweë.

In die lig van dieselfde perspektief moet ten slotte ook die volgende vraag beantwoord word:

3.4 Is die Christendom die beste van alle godsdienste?

Daar bestaan natuurlik 'n verband tussen die uniekheid van die Christendom (die evangelie) en hierdie vraag. Tog moet die twee onderskei word: die Christendom kan die *ware* godsdiens, en tog nie die *beste* in die praktyk wees nie.

Die Christelike godsdiens is die beste as 'n mens werklik glo in dié God wat Hom aan ons (in skepping en Skrif) openbaar het, wat in Christus mens geword het vir ons verlossing en wat deur die Heilige Gees die mens gehoorsaamheid aan sy wil leer.

Die Christelike geloof is egter nie die beste nie as 'n mens daarmee spog en jouself daarvoor verhef, asof jy God se openbaring sou "besit". Dit is ook nie die beste nie wanneer 'n mens onbekeerd lewe of wanneer 'n mens naasteliefde ignoreer en deel het aan rassisme, uitbuiting, die onderdrukking van armes, vroue, ensomeer. Die Christendom verkeerd verstaan en beoefen, kan selfs slegter wees as ander gelowe (vgl. Vroom, 1996:162). Mense wat die evangelie ken, dra ook 'n groter verantwoordelikheid as hulle wat dit nie ken nie (vgl. Matt. 11:20-24).

Die Christelike geloof *kan* tegelyk uniek én die beste wees. Dit *kan* ook 'n eie, unieke en die beste visie hê op godsdienstige verdraagsaamheid.

4. Godsdiensverdraagsaamheid

Hierdie slotafdeling gryp aan die een kant terug na die vorige artikel wat gehandel het oor hoe godsdiensverskeidenheid hanteer moet word; hoe religieuse onverdraagsaamheid en konflik bekamp moet word en ware godsdiensvryheid gerealiseer kan word. Aan die ander kant sluit dit ook aan by die vorige twee afdelings van hierdie artikel, waarin dit gegaan het oor die waarheidsvraag in die ontmoeting van die verskillende godsdienste en die uniekheid van die Christelike geloof. Dit kom ook tot 'n slotsom. Al glo 'n mens in die uniekheid van jou eie geloof, moet jy daagliks nog te midde van 'n verskeidenheid ander godsdienste leef en weet hoe om dit te doen.

Die volgende belangrike aangeleenthede word vervolgens behandel: Wat is toleransie; verskillende soorte toleransie; misverstande in verband met toleransie of wat toleransie nie behoort te wees nie; die verband tussen waarheid en toleransie; toleransie

volgens die Bybel en 'n samevatting van die aard van Christelike toleransie.

4.1 'n Definisie

Die noodsaaklikheid van toleransie is reeds vroeër gemotiveer (vgl. 2.2 van die eerste artikel): Godsdienverskeidenheid sal in hierdie bedeling nie verdwyn nie. Godsdienstige eenheid was alleen voor die sondeval moontlik en sal eers weer 'n werklikheid na die voleinding word. Intussen is verdraagsaamheid teenoor almal die enigste en regte houding (vgl. Mouw & Griffioen, 1993:175, 176).

Marshall (1996:9) stel dit soos volg:

We might hope for a world where there is agreement and acceptance, but it will not be here in the near future. In the meantime we need to find ways of living alongside one another without destroying one another and without ignoring or trivializing our differences. This is the genius of toleration.

4.1.1 Nader omskryf

Uit die laaste sin van hierdie aanhaling blyk iets van wat Marshall ('n Reformatoriese denker) verstaan toleransie nie is nie: Dit beteken nie om godsdienstige verskille te probeer oorbrug, ignoreer of van minder belang te beskou nie.

Uit die volgende woorde blyk wat Marshall wel daaronder verstaan: "Its (toleransie se – BJvdW) task is not overcoming all differences, but establishing our right to differ. It defends both truth and coexistence: this is why it deserves Christian support". Dit wat hy hier sê vorm die hart van Christelike toleransie.

Kernagtig gestel kan verdraagsaamheid soos volg omskryf word: "... the degree to which we accept things of which we disapprove" (Marshall, 1996:3). Hierdie omskrywing kom ooreen met dié van Steyn (1995:4), naamlik dat verdraagsaamheid beteken om mekaar se (godsdienstige) verskille te verstaan en te leer hoe om van mekaar te verskil.

So 'n kerndefinisie is natuurlik vatbaar vir misverstand, want nie enigiets waarmee 'n mens nie saamstem nie, moet maar verdra word nie. (Marshall se definisie begin dus tereg met "the degree to which ...".) Om byvoorbeeld kinders seksueel te misbruik of mense nog steeds aan gode te offer, is om te sondig teen die sesde en sewende gebod. Beteken dit dat 'n mens wel die persone wat dit doen moet verdra, maar sy/haar dade moet veroordeel?

4.1.2 'n Belangrike verskuiwing in betekenis

Tans het die begrip "toleransie" egter 'n betekenisverandering ondergaan, vanaf die oorspronklike "om ander (se opvattinge) te verdra", na "om vir ander draaglik te wees". Hunter (1984:366) noem dit die "etiek van beleefdheid/hoflikheid/ordentlikheid" en beskryf dit soos volg:

... the ethic of civility is an ethic of gentility and studied moderation. It speaks of a code of social discourse whereby religious beliefs and political convictions are to be expressed discretely and tactfully and in most cases, privately. Convictions are to be tempered by good taste and sensibility. It is an ethics that pleads 'no offense'. The greatest breach of these norms is belligerence and divisiveness; the greatest atrocity is to be offensive and thus intolerant.

Mouw gaan in detail op hierdie afwatering van die begrip *toleransie* in en beskryf dit soos volg: "Civility is public politeness. It means that we display tact, moderation, refinement and good manners towards people who are different from us" (Mouw, 1992:12).

Volgens Gaede (1993:27) is die agtergrond van hierdie beskouing die hedendaagse relativisme: "Having no truths worth to defend, we have made non-defensiveness a mark of distinction". Die vraag is dus of 'n mens hierdie nuwe soort "toleransie" kan aanvaar as jy sterk godsdienstige oortuigings het. Mense met swak oortuigings kan dalk makliker beleefd en ordentlik wees, terwyl diegene met sterk standpunte dit moeiliker kan doen.

Uit hierdie kort inleiding oor wat toleransie is, is dit nie net duidelik dat die begrip deur verskillende mense verskillend verstaan kan word nie, maar ook dat daar tussen verskillende vorme van verdraagsaamheid onderskei moet word.

4.2 Verskillende soorte toleransie

Toleransie kan op baie verskillende lewensterreine beoefen word, soos byvoorbeeld op godsdienstige gebied (vgl. Weisse, 1995), kulturele gebied (vgl. Gasser & Rowena, 1999 en Mangcu, 2001) en politieke gebied (vgl. Gouws, 2001). Dit is dus nodig dat dié verskillende vorme van verdraagsaamheid duidelik onderskei en nie met mekaar verwar word nie.

Wanneer 'n mens byvoorbeeld 'n rassistiese opmerking maak (kulturele intoleransie), beteken dit nog nie vanselfsprekend dat jy jou teen die Tradisionele Afrikareligie (religieuse intoleransie)

uitgespreek het nie. Of wanneer 'n mens in die huidige Suid-Afrika teen magmsmisbruik van die staat en korrupsie beswaar maak (iets struktureels), impliseer dit nie noodwendig dat jy 'n rassis (iets kultureels) is nie.

Enigiemand wat nog nie 'n ander godsdiens afgekeur het nie, is myns insiens nie “verlig” (*broad minded*) nie, maar neem eenvoudig godsdiens nie ernstig op nie. Dit blyk dus noodsaaklik te wees om eers aan die baie misverstande oor toleransie aandag te gee voordat verder ondersoek word wat die konsep presies behels.

4.3 Misverstande in verband met verdraagsaamheid

Verdraagsaamheid is nie iets vanselfsprekends nie. Tereg merk Gouws (2001:117) op dat dit een van die moeilikste deugde is om aan te leer. Volgens haar is dit veel makliker om van toleransie na intoleransie oor te gaan as die omgekeerde. Toleransie is volgens Gouws een van die swaks ontwikkelde deugde in ons samelewing, en daar heers ook groot misverstand oor dié begrip.

Volgens Marshall (1996:5-7) mag 'n mens die volgende nie met egte toleransie verwar nie:

- *Geestelike armoede* of 'n gebrek aan eie oortuiging.
- Blote *ordentlikheid of beleefdheid* (vergelyk “civility” en “political correctness” hierbo bespreek).
- Grenslose en onkritiese *religieuse openheid* vir ander godsdienste – alles is aanvaarbaar.
- Die *sekularistiese* gedagte dat godsdiens tot die private sfeer (van persoonlike geloof en kerk) beperk behoort te word en op openbare terrein geen invloed mag hê nie.
- *Onverskilligheid* of *afsydigheid* wanneer iets (bv. 'n ander godsdiens) 'n mens nie raak nie – jy dus nie daarvoor omgee nie. Hierdie is vandag (vgl. die sekularisme) 'n algemene houding in die Westerse wêreld, omdat geglo word dat godsdienstige verskille nie eintlik 'n verskil maak of saak maak nie. In teenstelling hiermee, beteken ware toleransie egter juis om betrokke te wees, om om te gee, besorg te wees oor die groot aantal godsdienste en wat hulle verkondig.
- Die standpunt dat verskille – ook godsdienstige verskille – *liewer gevier* (aktief en positief) as getolereer (passief en negatief) moet word, gaan ook nie op nie. Om iets te vier, beteken tog om dit goed te keur. Toleransie (vgl. 4.1) is egter om dinge te aanvaar

(nie goed te keur nie) waarmee 'n mens *nie* noodwendig saamstem nie. 'n Mens tolereer nie mense (bv. jou vrou en kinders) en dinge wat jy liefhet nie – jy het hulle eenvoudig lief.

- *Godsdiensvryheid* is ook nie dieselfde as toleransie nie. Volgens Marshall (1996:7) sluit godsdiensvryheid die totale hoeveelheid vryhede in wat verdra word: “It is the sum of what is tolerated, plus those things of which others are indifferent, plus about which they are relativist, plus what they can do nothing about, plus what they agree with.”
- *Hoogmoedigheid* is ook nie toleransie nie. Tereg sê Weisse (1995:273): “Toleration is not an attitude nourished by a consciousness of superiority ... towards others but exists in the light of God’s commitments to all people ...”
- *Skynheiligheid*, wat voorgee om van alles en almal te hou om eie oogmerke, selfs sukses en evangelisasie, te bereik, is ook iets heeltemal anders as verdraagsaamheid.
- *Relativisme* mag ook nie met toleransie verwar word nie. Soos alreeds onder afdeling 2 verduidelik, glo relativiste dat alle godsdienste gelykwaardig is. Volgens hierdie visie is ware toleransie nie eers nodig nie, want die ander godsdiens(te) is nie 'n uitdaging of bedreiging nie, maar slegs nog 'n standpunt. (Relativisme is dus soortgelyk aan indifferentisme.) Toleransie kan dus alleen bestaan wanneer 'n relativis *nie* relatief is nie.

Marshall (1996:7) vat sommige verkeerde visies op toleransie soos volg saam:

Indifference is safe, but what happens to things we are not indifferent about? Relativism seems benign, but has no serious differences to contend with. Celebration seems marvellous, but we can't celebrate everything. If we acknowledge that there are real and important differences between human beings on religious matters, and realize that these differences will not soon go away, then we need to face the strengths, and weaknesses, of toleration.

4.4 Die verband tussen toleransie en waarheid

Omdat dit vandag so aktueel is, moet nog dieper ingegaan word op die laaste standpunt, naamlik die relativisme. Daaruit sal blyk dat toleransie nie losgemaak kan word van die waarheidsvraag nie (vgl. afdeling 2). 'n Kort terugblik in die geskiedenis is in dié verband noodsaaklik en verhelderend.

4.4.1 Die oorspronklike betekenis

Na baie dekades van gewelddadige en bloedige konflik tussen die gelowiges van verskillende kerke in Europa, is uiteindelik 'n beleid van verdraagsaamheid aanvaar (bv. The Act of Toleration van 1689 in Brittanje). Toleransie is gebore in die vertroue dat die evangelie sonder kerk- of staatsdwang homself sal verdedig, bevestig en triomfeer. In die oorspronklike Christelike idee van toleransie was die oortuiging van die waarheid (God se openbaring) dus die *grond* vir toleransie.

4.4.2 Van eksklusivisme na inklusivisme

'n Sekulêre beskouing oor verdraagsaamheid het alreeds in die agtiende en negentiende eeu ontstaan. Omdat nie op redelike gronde bepaal kon word watter religie waar/vals is nie, moes elkeen die vryheid hê om sy eie godsdienste te kies en moes ander se keuses getolereer word. Die vroeëre *eksklusivistiese* standpunt (dat alleen die Christelike geloof met uitsluiting van alle ander waar sou wees) word dus verwerp ten gunste van *inklusivisme*. 'n Milde soort relativisme was die gevolg hiervan.

4.4.3 Van inklusivisme na pluralisme

Die twintigste-eeuse irrasionalisme ontwikkel van inklusivisme na *pluralisme*. Terwyl die rasionalisme (ongeveer 1700-1900) se standpunt was dat ons nie kan weet *watter godsdienste die ware is* nie (vgl. die fabel onder 2.3) en daarom almal moes verdra, leer die irrasionalisme (vanaf ongeveer 1900) dat *al die godsdienste ewe waar is*. Pluralisme impliseer nie langer (soos die inklusivisme) net *milde* relativisme nie, maar *radikale* relativisme.

Van der Walt (2003:393) vat die ontwikkeling soos volg saam:

The two grounds for religious tolerance advocated in Western history were ... the following: (1) Rationalistic agnosticism (of the 18th and 19th century): it is not possible to know which path to God – if any – is the correct one; therefore every individual must be free to select his own path. (2) Irrationalistic pantheism and mysticism (of the late 20th century): all paths lead to God. Therefore it does not matter which road the individual select for his/her spiritual journey ...

4.4.4 Van pluralisme na intoleransie

Uit wat Marshall hierbo gesê het, is dit reeds duidelik dat absolute (konsekwente) relativisme onmoontlik is, want dan sou die milde en

radikale relativiste moes erken dat ook hulle eie standpunt self relatief is. Omdat geen mens konsekwent relativisties kan dink nie, verdedig die sogenaamde relativiste hulle standpunt vandag soms op onverdraagsame wyse. Hulle sogenaamde toleransie beteken dus intoleransie teenoor almal wat hulle standpunt nie deel nie. Die godsdiensvryheid waarvoor hulle “toleransie” gestry het, word ironies, deur dieselfde “toleransie” vernietig. Toleransie wat relativisties oor die waarheid dink, is op die keper beskou dus geensins ’n voorbeeld van “demokrasie” op godsdiensgebied nie. Die indruk word wel geskep van “verlig” te wees en van groot beskeidenheid, maar in wese is die relativisme net so onbuigsaam en arrogant as die ander godsdienste wat daarvan beskuldig word.

4.4.5 Addisionele bevestiging

Om te voorkom dat die leser die indruk mag kry dat die skrywer ’n ongewone standpunt hieroor huldig, word slegs na een ander skrywer ter staving verwys. Gaede (1993) toon aan dat die huidige relativistiese verdraagsaamheidsidee nie kan slaag nie – dit impliseer oppervlakkige ordentlikheid (*civility of nondefensiveness*). Hy wys ook daarop dat dit ’n gevaarlike soort intolerante toleransie is.

Gaede verduidelik breedvoerig (1993:27):

Having pretty well decided that truth is not attainable we (die moderne relativiste – BJvdW) have made tolerance of a plurality of truths a virtue. Having no truths worth to defend, we have made nondefensiveness a mark of distinction (Gaede, 1993:27).

Verder ook:

Tolerance of differences (die gangbare soort “toleransie” – BJvdW) comes from those whose confidence in truth is shaky, who think truth depends on them. Thus it is not the genuine truth lover we ought to fear, but those whose love of truth is not genuine. And that includes the hypocrite and the cynic as well as the relativist (Gaede, 1993:59).

Gaede stel ook baie duidelik dat die waarheid van die evangelie die enigste werklike, vaste grond vir Christelike toleransie kan wees: “It is our commitment to truth and justice that compels us to affirm ... tolerance, not our commitment to the modern value of tolerance or the need to be nonoffensive. And this is a crucial distinction” (Gaede, 1993:28).

Elders stel Gaede dit nog meer eksplisiet:

Any attempt to deal with the problem of tolerance must first appreciate the fact that it is fundamentally a problem of truth. Tolerance cannot be even understood or conceived as a problem in the first place ... unless one holds dear some measure of truth. And tolerance will not be put in its place unless truth is assumed to be the greatest value (Gaede, 1993:88).

Ongelukkig beskik alle Christene nie oor die insigte van denkers soos Gaede nie. Hulle dink dus dat dit waar is wanneer hulle as “intolerant”, “fanaties”, “sektaries”, “fundamentalisties” en van nog meer ondeugde beskuldig word wanneer hulle dit waag om hulle oortuigings – veral in die openbaar – uit te leef of dit waag om mense van ander gelowe tot beter insigte te bring. Hulle word as die “kettters” van die 21ste eeu beskou. Daarom is daar vandag by Christene al groter skugterheid om vir die waarheid uit te kom en daarvolgens te leef. Daar bestaan by baie ook die vrees dat die Christelike geloof, omdat dit so tolerant (volgens die relativistiese interpretasie daarvan) moet wees, kan agteruitgaan.

4.4.6 Samevattende oorsig

Wat die verhouding tussen waarheid en toleransie betref, bestaan die volgende drie moontlikhede:

- *Waarheid sonder toleransie.* Voorbeelde hiervan is die kruistogte en inkwisisie gedurende die Middeleeue; die bloedige vervolging van Christene onderling, soos byvoorbeeld van die Anabaptiste gedurende die sestiende en sewentiende eeu; die huidige stryd tussen Christene en Moslems en tussen Christene onderling (bv. in Ierland) en die vervolging van Christene deur ander godsdienste wêreldwyd. Dit alles het al groot ellende en die dood van baie mense veroorsaak.
- *Toleransie sonder waarheid* (die huidige sekularistiese visie) is ook ’n ramp, want dit veroorsaak ’n nog erger (geestelike) dood – dit ondermyn die diepste sin en betekenis van die lewe. Indien Christene deur die antieke Romeinse Ryk gemartel en vermoor kon word omdat hulle nie deel van die destydse inklusivistiese en pluralistiese pantheon (tempel vir alle gode) wou word nie, waarom kan dit nie in die toekoms weer gebeur nie (vgl. die boek Openbaring)?
- *Toleransie gegrond op die Waarheid* is die antwoord op bogenoemde twee standpunte. Dit is die enigste oplossing om

nie net die Christelike geloof nie, maar alle ander gelowe teen bogenoemde twee gevare te beskerm. Eers in die mate waarin ons dinge kan aanvaar wat ons nie goedkeur nie, is ware toleransie moontlik.

Die woord *Waarheid* is in die derde bogenoemde geval doelbewus met 'n hoofletter geskryf en nie in die eerste en tweede geval nie. Die rede is dat die grondslag en maatstaf vir dit wat 'n mens kan verdra en wat nie, nie die subjektiewe Christelike geloofswaarheid mag wees nie, maar God se onfeilbare Waarheid – sy openbaring. (Die goue draad van die onderskeid tussen Goddelike openbaring en menslike godsdiens, wat 'n leidende motief deur altwee artikels was, word hier weer herhaal.) In die eerste geval hierbo, is wrede dinge gedoen – nie in die naam van die Goddelike Waarheid nie, maar in naam van die menslike waarheid. In die tweede geval (toleransie sonder waarheid), is die Goddelike Waarheid eenvoudig verwerp.

Tot sover is nog slegs geargumenteer dat Christelike verdraagsaamheid op die oortuiging aangaande die krag van God se Waarheid gegrond is. Die belangrike saak of dié Waarheid self ook iets oor die vraagstuk van verdraagsaamheid leer, word vervolgens bespreek.

4.5 Toleransie volgens die Bybel

Hoewel die Christendom nie 'n goeie historiese rekord het wat toleransie betref nie, beteken dit nie dat die Woord van God dit nie leer nie. Hoewel dit vir hedendaagse mense na 'n teenstrydigheid mag klink, leer die Skrif dat sowel verdraagsaamheid as oortuiging moontlik is. Dit bevestig dus die voorafgaande betoog dat *oortuiging* van die Waarheid as grondslag onafskeidelik, inherent 'n deel van *verdraagsaamheid* is. Duidelikshalwe word die twee fasette hier egter onderskei.

4.5.1 Verdraagsaamheid in die Bybel

Verdraagsaamheid kom onder andere in die volgende gevalle na vore:

God self is besonder verdraagsaam teenoor diegene wat nie tot die volk Israel behoort het nie. Hy gee reën vir slegtes en goeies, die wat reg doen en die wat verkeerd doen (Matt. 5:45). Romeine 3:4 praat van God wat ryk is in goedheid, verdraagsaamheid en geduld (vgl. ook Rom. 3:25, 26). Paulus sê (1 Tim. 1:15,16) dat Christus groot lankmoedigheid beoefen het om hom, die vernaamste

sondaar, te red. Wat die godsdienstige lewe betref, is God lankmoedig en gee mense 'n geleentheid om hulle te bekeer (Rom. 2:4; 2 Petr. 3:9). God se geduld beteken dus nie dat Hy die kwaad aanvaar nie, maar dat Hy mense kans gee om hulle lewe te verander. Hy bied ruim geleentheid vir alle mense om Hom te soek en te dien en Hy gee mense selfs die geleentheid om hul eie weg te gaan (Hand. 14:16). 'n Baie duidelike voorbeeld van Christus se geduld word in Lukas 9:52-56 beskryf.

Skillen (1995:349) heg ook groot waarde aan die bekende gelykenis van Matteus 13:24-30 (oor die koring en die onkruid op dieselfde land). Daaruit lei hy nie net af dat die staat plek moet hê vir alle soorte gelowe nie, hy sien daarin ook God se verdraagsaamheid teenoor mense wat nog nie in Hom glo nie.

God se oneindige verdraagsaamheid is dus in sy groot liefde gegrond. Van die navolgers van Christus word dieselfde verwag. Soos in die geval van God en Christus, moet liefde die dryfkrag agter mense se verdraagsaamheid wees. (1 Kor. 13:7; Ef. 4:2; vgl ook 2 Kor. 6:6.)

Die diepste grond van menslike verdraagsaamheid is dus nie die mens se geduldigheid en tegemoetkoming nie, maar God se verdraagsaamheid. Soos Hy met mense omgaan wat Hom nie as God erken nie, moet Christene ook doen met mense wat godsdienstig van hulle verskil.

Ook oor die *manier* waarop omgegaan word met mense van ander gelowe, kan uit die Skrif geleer word. Dit gebeur nie met mag en geweld nie (Sag. 4:6), maar deur oortuiging en oorreding. Dié stryd word nie met vleeslike (sondige) wapens gevoer nie. Omdat dit 'n geestelike stryd is, kan daar alleen hoop op sukses wees as dit met geestelike wapens (die wapens wat die Heilige Gees voorsien) gevoer word (vgl. Ef. 6:12 e.v.).

Marshall (1996:8) sê in dié verband die volgende van godsdienstige verdraagsaamheid:

It means letting others exist freely while seeking when necessary to oppose them by word. It means dealing with our religious differences by the sword of the spirit, not the sword of the state ... It is refraining from that for which we have the power but not the rightful authority. This also means that toleration necessarily needs to appeal to authority as distinct from mere power ... it forswears the use of force ...

Wat Marshall hier sê, is van die allergrootste belang. Christene se krag teenoor ander gelowe lê nie in die *mag(-smiddele)* wat hulle – soms wreed in die verlede en vandag op meer gesofistikeerde maniere – probeer aanwend nie. Christene se krag lê in die *gesag* waarmee hulle kan optree. Hierdie gesag lê egter nie in hulleself nie, maar is gegrond op die Waarheid waarin hulle glo. Omdat hulle oor die gesag beskik, kan Christene met *oortuiging* optree.

4.5.2 Oortuiging in die Skrif

Die Bybel is vol voorbeelde van die oortuiging waarmee gelowiges optree. Elia se onverskrokkenheid is bekend te midde van lewensgevaar op die berg Karmel (1 Kon. 18). Paulus openbaar nie net groot geduld met die baie gode van die Atheners (Hand. 17) nie. Hy vertel hulle ook onomwonde op die Areopagus dat hy hulle veelgodedom nie goedkeur nie. Christus betoon groot liefde en verdraagsaamheid teenoor die Samaritaanse vrou (Joh. 4:1-26), maar op die regte tyd vertel Hy haar die waarheid oor haar sondige lewe, sodat sy haar kan bekeer.

Uit die Skrif is dit duidelik dat verskille, ook godsdienstige verskille, in ware toleransie (vgl. 4.1) verdra word, maar dat dit steeds op die waarheid gegrond is en dat die doel van verdraagsaamheid nie is om die situasie net so te laat nie. *Liefdevolle verdraagsaamheid* teenoor die medemens gaan altyd saam met *heilige onverdraagsaamheid* teenoor die sonde (vgl. Anon., 1980:4).

4.5.3 Verdraagsaamheid is nie net van toepassing op ander gelowe nie

Uit wat tot sover gesê is, mag die verkeerde indruk dalk ontstaan dat verdraagsaamheid en oortuiging (gesagsvolle getuienis) net na buite van toepassing, op vreemde godsdienste is waarmee 'n mens nie saamstem nie. Verdraagsaamheid is egter ook na binne, op 'n mens se eie geloof en geloofsgenote van toepassing.

Die Skrif moedig nie net geduldige verdraagsaamheid aan in die gevalle waar Christene self onreg en lyding moet verduur nie (Jak. 5:11), maar beveel gelowiges ook om onderling verdraagsaam teenoor mekaar te wees (Ef. 4:2 en Kol. 3:12,13) – die liefde verdra alles (1 Kor. 13:7).

Mag verdraagsaamheid teenoor geloofsgenote van 'n ander aard (milder of sagter) wees? In plaas daarvan om toegeefliker te wees, moet dit dalk eerder strenger wees. Aan die een kant behoort dit veel makliker te wees om vir mede-gelowiges (omdat hulle dieselfde

oortuigings deel) te sê waarmee 'n mens nie saamstem nie. Aan die ander kant is dit moeiliker, juis omdat dit jou geloofsgenote is. Christene sal die moed moet hê om met dieselfde oortuiging (heilige onverdraagsaamheid) ook teenoor mede-Christene te getuig wanneer hulle nie God se wil in hulle denke en daede gehoorsaam nie.

4.6 Samevatting

Hierdie kort samevatting stel ten slotte aan die een kant wat toleransie nie behoort te wees nie en aan die ander kant wat ware Christelike verdraagsaamheid moet inhou:

- Verdraagsaamheid is nie liefdeloos en hoogmoedig nie, omdat dit aan die Waarheid vashou. Dit geskied juis uit ware liefde en beskeidenheid. Die Waarheid roep Christene op om lief te hê en in liefde getuig hulle van dié Waarheid. Dit gebeur in nederigheid, omdat die Waarheid nie van hulle afhang nie – hulle het dit uit genade ontvang.
- Verdraagsaamheid beteken ook nie onverskilligheid en afsydigheid nie, maar juis betrokkenheid.
- Ook spruit verdraagsaamheid nie uit opportunisme, wat bloot vir eie gewin of vredesonthalwe ander godsdienste duld nie, maar stel opreg in hulle belang en wil graag soveel moontlik van hulle weet.
- Anders as aktiewe onverdraagsaamheid is verdraagsaamheid egter nie iets passief nie. Dit is 'n aktiewe daad van betrokkenheid by ander se worsteling om die waarheid.
- Dit spruit nie uit skugterheid nie, maar uit diepe oortuiging.
- Toleransie is nie iets swaks of weekhartigs nie. Intoleransie en fanatisme is eerder 'n teken van onsekerheid en swakheid. Om dinge te kan verdra wat 'n mens nie kan goedkeur nie, moet jy sterk wees.
- Ten slotte is Christelike toleransie nie iets negatiefs nie. Dit is die gangbare (sekulêre) soort toleransie wat negatief is, omdat dit nie meer kan sê as dat 'n mens *nie* onbeleefd, onhoflik, ongemanierd, ontaktvol, onaangenaam of opponerend moet wees nie. Christelike toleransie spruit uit 'n positiewe lewenshouding. Die doel daarvan is 'n vreedsame en regverdige samelewing.

Fowler (2004:30) herinner dat aanvaarding in liefde verkies word bo Farisese verdraagsaamheid:

Acceptance is more than toleration. When I tolerate a person I accept the presence of that person in the face of an adverse judgment about the person. I have not accepted the person but only his or her presence. I accept the person's presence but will feel happier if he or she was not present. In this situation I am not enriched by the person but merely put up with him or her.

Toleration breeds a Pharisaical spirit. The more I succeed in acting with toleration towards those I dislike and disapprove of the more noble I feel. See how charitable I am towards these people who don't deserve my charity. If I did what I feel like doing I'd throw them out but here I am showing all this wonderful Christian forbearance by tolerating them, accepting their presence that untidily clutters up my life.

Toleration denies both my own humanity and the humanity of my neighbour whom I tolerate. The only valid humanity-affirming basis for relating to my neighbour is love. 'You shall love your neighbour as yourself'.

Geraadpleegde bronne

- ANON. 1980. Verdraagsaamheid en oortuiging. *Die Hervormer*: 4, Mei.
- BAVINCK, J.H. 1949. *Religieus besef en Christeljk geloof*. Kampen: Kok.
- BAVINCK, J.H. 1955. General revelation and the non-Christian religions. *Free University Quarterly*, 4:43-55.
- BAVINCK, J.H. 1981. *The church between the temple and the mosque: A study of the relationship between the Christian faith and other religions*. Grand Rapids: Eerdmans.
- BEDIAKO, K. 1994/95. Christ is Lord: How is Jesus Christ unique in the midst of other religious faiths? *Trinity Journal of Church and Theology* (Ghana), 4(2):50-61.
- BREED, D.G. 2003. 'n Ondersoek na godsdiensinklusivisme en godsdienspluralisme by M.A. Kruger. *In die Skriflig*, 37(4):697-717.
- DE VOS, H. 1962. *Het Christendom en de andere godsdiensten*. Nijkerk: Callenbach.
- DU TOIT, C.W. & KRUGER, J.S. 1998. *Multireligious education in South Africa: Problems and prospects in a pluralistic society*. Pretoria: UNISA.
- FERNANDO, A. 1987. *The Christian's attitude towards world religions*. Wheaton: Tyndale House.
- FOWLER, S. 2004. *On being human: Toward a Biblical understanding*. Melbourne: Amani Educational Services.
- GAEDE, S.D. 1993. *When tolerance is no virtue*. Downers Grove: InterVarsity.
- GASSER, M.B. & ROWENA, N.T. 1999. Cultural tolerance: Measurement and latent structure of attitudes towards cultural practices of others. *Educational and Psychological Measurement*, 59(1):111-126.
- GOUWS, A. 2001. The study of political tolerance in the South African context. *Social Dynamics*, 27(2):109-133.
- HEIM, S.M. 1985. *Is Christ the only way? Christian faith in a pluralistic world*. Valley Forge: Judson.

- HEIM, S.M. 1995. *Salvations: Truth and difference in religion*. Maryknoll: Orbis Books.
- HEIM, S.M., ed. 1998. *Grounds for understanding: Ecumenical resources for responses to religious pluralism*. Grand Rapids: Eerdmans.
- HILLMAN, E. 1989. *Many paths: A Catholic approach to religious pluralism*. Maryknoll: Orbis Books.
- HUNTER, J.D. 1984. Religion and political civility: The coming generation of American evangelicals. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23(4):364-380.
- KLAPWIJK, J. 1970a. De absoluteitheid van het Christendom en zyn historiese en sosiologiese gebondenheid (Ernst Troeltsch). *Gereformeerde Theologiese Tydschrift*, 70(1):19-33.
- KLAPWIJK, J. 1970b. *Tussen historisme en relativisme: Een studie over de dinamiek van het historisme in de wijsgerige ontwikkelingsgang van Ernst Troeltsch*. Assen: Van Gorcum.
- KNITTER, P.F. 1985. *No other name? A critical survey of Christian attitudes towards the world religions*. Maryknoll/London: Orbis Books.
- KRUGER, J.S. 1982. *Studying religion, a methodological introduction to the science of religion*. Pretoria: UNISA.
- KRUGER, J.S., LUBBE, G.J.A. & STEYN, H.C. 1996. *The human search for meaning: A multireligious introduction to the religions of mankind*. Pretoria: Via Afrika.
- MANGCU, X. 2001. Notes on political morality, racial identity and cultural tolerance in the age of the African Renaissance. *S.A. Journal of International Affairs*, 8(1):15-22.
- MARSHALL, P. 1996. *A short defense of religious toleration*. Wheaton: World Evangelical Fellowship International. (World Perspectives, no. 2.)
- MOUW, R.J. 1992. *Uncommon decency: Christian civility in an uncivil world*. Downers Grove: Intervarsity.
- MOUW, R.J. & GRIFFIOEN, S. 1993. *Pluralisms and horizons: An essay on Christian public philosophy*. Grand Rapids: Eerdmans.
- SKILLEN, J.W. 1995. Public justice and true tolerance. *Orientation*, 75-78:348-355.
- STEYN, J. 1995. Nogeens rondom toleransie. *Die Hervormer*: 4 Mei.
- TUIT, P. 2001. The relationship between church and kingdom within the missionary theology of Johan H. Bavinck. *R.E.C. Focus*, 1(4):21-53.
- VAN DER LEEUW, G. 1940. *De godsdienste der wereld*. Amsterdam: Meulenhoff.
- VAN DER WALT, B.J. 1999. *Visie op die werklikheid*. Potchefstroom: Instituut vir Reformatoriese Studie.
- VAN DER WALT, B.J. 2003. *Understanding and rebuilding Africa*. Potchefstroom: The Institute for Contemporary Christianity in Africa.
- VAN DER WALT, B.J. 2005. Godsdiensteverskeidenheid, -onverdraagsaamheid en -vryheid: 'n Prinsipiële besinning (1). *In die Skriflig*, 39(1):53-80.
- VAN WOUDEBERG, R., red. 1991. *J.H. Bavinck (1895-1964): Een keuse uit zyn werk*. Kampen: Kok.
- VERKUYL, J. 1984. *Zijn alle godsdienste gelyk?* Kampen: Kok.
- VISSER, P.J. 1997. *Bemoeyenis en getuigenis: Het leven en de missionaire teologie van Johan H. Bavinck (1895-1964)*. Zoetemeer: Boekencentrum.
- VROOM, H. 1996. *No other gods: Christian belief in dialogue with Buddhism, Hinduism and Islam*. Grand Rapids: Eerdmans.

WEISSE, W. 1995. Christianity and its neighbour-religions: A question of tolerance? *Scriptura*, 74:263-276.

WENTZ, R.E. 1987. *Why do people do bad things in the name of religion?* Macon: Mercer University.

Kernbegrippe:

godsdiensgelykwaardigheid
godsdiensuniekheid
godsdiensverdraagsaamheid

Key concepts:

religious equality
religious tolerance
religious uniqueness